

ANOTACIÓN

sobre *literatura e filosofía*

nº 14, novembro de 2016

Xosé Monteagudo

*“A ficción narrativa na literatura
actual: da escritura á lectura”*

Euseino?

Anotacións 14

Anotacións sobre literatura e filosofía
nº 14, novembro de 2016

A ficción narrativa na literatura actual:
da escritura á lectura

ANOTACIÓNS

sobre literatura e filosofía

nº 14, novembro de 2016

Xosé Monteagudo

*“A ficción narrativa na literatura
actual: da escritura á lectura”*

Euseino?

O artigo publicado neste número de *Anotacións sobre literatura e filosofía* reproduce o texto dunha conferencia lida o día 15 de outubro de 2016 durante a sesión dedicada a “Ficcións narrativas para conquistar novos públicos” das V Xornadas de Literatura e Ensino organizadas pola Asociación de Escritoras e Escritores en Lingua Galega e celebradas no Instituto de Ensino Secundario das Fontiñas, en Santiago de Compostela

Primeira edición (PDF), novembro de 2016

ISSN 2340-8537

PUBLICACIÓN NON VENAL

Edición

Beatriz Fraga Cameán

Euseino? Editores

Fundación Euseino?

Rúa do Brasil 40-42, 5º Esda. 36204 Vigo, Galicia

<http://euseino.org>

O primeiro que direi é que a clase de ficcións que a min me gusta escribir non van dirixidas a un público determinado *a priori*. Non ter un público predeterminado pode parecer que é o mellor camiño para chegar a todos os públicos. Pero a miúdo é tamén o camiño máis curto e directo para non chegar a ningún.

Entre o todo e a nada, móvese o tipo de narrativa galega da que falo. Un tipo de narrativa que só podo definir por exclusión dicindo o que non é nin ten a intención de ser. Falo dunha ficción narrativa que non está encadrada na literatura infantil e xuvenil, non pertence ao xénero negro ou policial, non toca temas da actualidade xornalística, non fía o seu éxito a unha trama de tipo *bestseller*. Queda algo fóra diso?, cabe preguntarse, sobre todo vendo os catálogos dos últimos anos das editoriais do noso país.

Pois algo queda, non sei por canto tempo. Quedan unhas ficcións narrativas que a miúdo buscan o seu público nas marxes do mercado e fóra das listas de vendas.

Non vou cometer a inxenuidade suicida nin a presunción de dicir que, para os autores dese tipo de literatura, o mercado e as súas recompensas son indiferentes. Creo que ningún autor rexeita o éxito que poida ter a súa obra. Creo que incluso nos casos en que un escritor presume de afastamento do mercado, a actitude non deixa de ser unha pose máis ou menos elegante e exitosa, que está destinada a singularizar a súa obra co obxectivo de atraer sobre ela a atención.

Cousa ben distinta é a orde xerárquica de valores (literarios e extraliterarios) que un autor segue á hora de concibir unha ficción. Neste punto si que penso que se pode facer algunha diferenciación de partida, que no que atinxe o produto final ten que ver coa conquista deses novos públicos dos que falamos. Dito noutras palabras: onde poñer o foco do noso pulo creativo? Na expresión da individualidade de quen crea? Na súa percepción particular e única da realidade? Ou na compracencia máis ou menos

fiel dos gustos consabidos do público ao que se dirixe a obra?

Quero aclarar, antes de seguir coa explicación desta postura, que todo o que expoño non connota un xuízo da valor sobre a actitude literaria que adopta un autor ou sobre o valor intrínseco da súa obra. Nin moito menos. O único que fago é describir e analizar unha situación para ver de que maneira se pode ampliar o campo dos potenciais lectores da literatura que eu defendo. Non para reducir o campo lector doutro tipo de ficcións senón máis ben para cultivar o eido que está sen acondicionar e no cal, polo tanto, non hai posibilidades de que creza a literatura de ficción que eu e outras escritoras e escritores galegos tratamos de sementar.

A significación literaria depende da relación que en cada época se establece entre a obra e o seu público. Existe no público lector de calquera época o que se chama un horizonte de espera en relación coas ficcións narrativas. Unha ficción narrativa con vocación de futuro non fai máis que dar resposta a unha pregunta que o público lector aínda non formulou, pero que está aí, no ambiente, na realidade social e cotiá, nas expectativas dos primeiros destinatarios

do texto e que cobra a súa forma coa recepción da obra. Desde o punto de vista colectivo creo que a obra debe xurdir para remover o pensamento, rachando co convencionalismo esmagador que non fomenta espírito crítico de ningunha clase.

Pode pensarse que é posible para un escritor facer iso adoptando as formas máis tradicionais e asentadas de contar, reducindo a potencialidade transgresora e crítica da súa obra á simple difusión da mensaxe que, supostamente, contén o texto independizado da forma. Persoalmente non acredito nesta teoría. Non creo que as realidades novas se poidan servir en moldes vellos. Estou convencido de que a forma é un elemento consubstancial do fondo. A semellanza do que ocorre na música, onde fondo e forma configuran un todo indisoluble, son a mesma cousa, na ficción narrativa a historia e a maneira na que esta se conta son o resultado dunha aleación que non se pode romper sen que se dilúan as propiedades esenciais da obra.

E, non obstante, nos últimos tempos vemos como esa unión se está esgazando por mor dun dos axentes que quizais máis se debía dedicar a preservala. A miúdo vese como desde o Ensino se lle reco-

mendan hoxe aos alumnos determinadas obras clásicas da narrativa universal, pero para que as lean en versión resumida. Esta práctica, inconcebible para min ata que a descubrín, parece ser un dos últimos avances no fomento da lectura nese ámbito. Ante ela, un non pode deixar de preguntarse con estupefacción cal será o seguinte chanzo na evolución dese proceso. Quizais... que en vez de ler os libros, os alumnos poidan substituír a lectura polo visionado dunha película baseada no propio libro?

Ben é certo que non teño noticia de que polo de agora esta práctica se estea dando no ensino da literatura galega nos nosos centros escolares. Pero convén non baixar a garda. Ao cabo, o galego non é neste eido un compartimento estanco, completamente inmune ao ambiente xeral que chega doutros ámbitos.

Fronte disto coido que hai outra realidade, da que despois tratarei. Do que estou a falar agora é da recepción, que está indisolublemente unida ao público lector, o cal á súa vez ten un horizonte de espera ante cada obra. Pode parecer contradictorio a primeira vista falar dun horizonte de espera no público ao mesmo tempo que se proclama para a

narración un carácter transgresor. Non o é. Entre unha cousa e a outra establécese unha conexión íntima, non visible, e case non previsible. Aínda que, por outra parte, dotada de toda lóxica. Unha obra narrativa que aspire a conquistar novos públicos ten que ofrecer algo diferente ao que o público ten á súa disposición e non proba. Ou a aquilo que cando proba non repite. Mais unha obra desas características non pode tampouco ofrecer algo tan afastado do ámbito no que o público habita que non suscite ningún entusiasmo e convirta a recepción nun estado de indiferencia xeral que frustre por completo o obxectivo.

Cando falamos de quen escribe para o tempo presente e non para unha mítica posteridade débese ir un paso por diante dos gustos colectivos actuais. Pero non é aconsellable desvencellarse por completo da realidade circundante nin prescindir dela. Deixando á parte a cuestión de que un escritor non é nin creo que poida ser alleo á súa contorna cando crea, unha obra debe adquirir a súa primeira significación, polo menos no plano temporal, entre os seus coetáneos máis próximos. Paradoxalmente, só escribindo para o aquí e o agora se pode transcender

o tempo presente e construír unha obra que poida ter sentido para outro espazo e outro tempo.

Á marxe do momento e do lugar no que se sitúe a historia dunha ficción, esa ficción sempre lle falará en primeiro lugar aos lectores e lectoras que a vén nacer. Neste punto é onde entra en xogo o horizonte de espera do lector, do que antes falei. Dificilmente unha obra que non acadada unha repercusión no ámbito no que naceu logrará acadala nun ámbito alleo. Polo tanto, os escritores e escritoras que facemos ese tipo de literatura temos que conquistar (léase, temos que fidelizar) en primeiro lugar o noso público. Tal é a obriga primordial que recae sobre nós en canto creadores.

Como conseguilo? Máis propiamente, como conseguilo sen rebaixar os presupostos estéticos persoais dos que parte cada un á hora de crear as súas ficcións? Dixen que na repercusión e o éxito dunha ficción narrativa ten unha importancia fundamental a masa crítica dos seus lectores. Cabe preguntarnos, pois, quen forma socialmente a masa crítica da literatura galega. Asumindo todo o risco de formular agora unha descrición, atreverei-me a poñerlle trazos ao integrante tipo que compón a masa crítica dos

lectores da narrativa galega actual. Esta pode ser a caracterización: persoa con estudos universitarios, de máis de coarenta anos de idade, de ideas progresistas, residente nunha cidade ou nunha vila de máis de quince mil habitantes. Podería dar algúns outros datos nos cales encaixarían aínda o noventa por cento dos lectores da narrativa galega actual, pero coido que abonda con eses para trazar un retrato bastante aproximado da nosa masa crítica.

A pregunta que xorde a continuación é: que tipo de ficción narrativa agarda o público lector que compón esa masa crítica? Dito noutras palabras, cal é o horizonte de espera que ten ese público respecto da ficción narrativa galega? De que tipo de relatos gusta ese público?, en definitiva. A resposta a estas preguntas non é doada. Non se pode deducir citando simplemente os libros que máis se venden, xa que as vendas dun libro galego dependen hoxe, en gran medida, de que ese libro estea prescrito no ensino. Prescindindo das vendas, a única medida que se me ocorre para determinar o horizonte de espera da narrativa galega é tratar de ver cales foron as ficcións que máis repercusión tiveron nos últimos anos a nivel de recensións críticas, de comentarios dos lec-

tores e de premios e recoñecementos. Con todas as cautelas que supón analizar datos tan espallados e achegar conclusións a partir deles, e sen ánimo de acoutar os temas, nin moito menos, diría que o público galego actual le de boa gana principalmente ficcións que lle contan aspectos do seu pasado como pobo pouco coñecidos ou diverxentes da versión oficial, relatos situados no ámbito urbano con personaxes actuais que teñen conflitos novos, produto da modernidade, e tamén narracións situadas noutros ámbitos xeográficos que a miúdo funcionan como espello do que somos ou do que podíamos ser.

Pero, calquera ficción narrativa encadrada nesas temáticas está dotada de potencial para conquistar novos públicos? Abonda con tratar eses temas ou o público lector, esa masa crítica da que estou a falar, agarda xa outra cousa en canto ás formas, mesmo sen ser consciente do que agarda? A resposta para min é que si, que a renovación debe ser constante, permanente, e que se os temas xerais dificilmente poden ser demasiado novidosos, nas formas de tratalos as escritoras e escritores galegos debemos rachar cos estilos e coas estruturas convencionais de narrar, coas mensaxes consabidas tamén. Debemos

experimentar con variantes novidosas, ter orixinalidade para contar as historias, buscar o rigor literario e fuxir dos tópicos morais e da corrección política, porque o que escribimos é literatura para persoas maiores de idade, non manuais de bo comportamento para menores.

Quizais aquí, nisto que acabo de apuntar, está un dos principais riscos nos que pode caer, e nos que de feito está caendo, boa parte da nosa ficción narrativa. Paulatinamente, a narrativa galega fíxose cada vez máis dependente do Ensino como medio de acrecentar as vendas, renunciando a satisfacer ou relegando a un segundo plano o público adulto e os seus gustos e intereses literarios. Cada vez máis, o escritor galego de hoxe escribe para o Ensino. E non falo da literatura infantil e xuvenil, que xustamente ten aí o campo principal do seu público lector e fai moi ben en cultivalo. Falo da literatura non concibida con esa finalidade.

A presión ambiental para que iso suceda é cada vez maior. As editoriais, por moi comprometidas que se proclamen coa cultura galega, empresas son ao cabo e miran pola súa conta de resultados, deixando cada vez menos espazo no seu catálogo aos autores

con menos vendas (que adoitan ser aqueles cuxas obras non se prescriben no Ensino, escuso dicilo). As prescricións do Ensino, cando se espallan, son tamén unha instancia de consagración literaria entre o colectivo docente. No eido particular do autor, o resultado económico para un escritor cuxos libros se recomentan nos centros de ensino sempre será mellor ca para un autor cuxos libros non “entran” nese ámbito.

Múltiples razóns, polo tanto, dirixen a literatura galega non infantil nin xuvenil a infantilizarse e xuvenilizarse (permítaseme a invención verbal). A teor dos resultados, teño a sospeita de que moitos autores do tipo de ficción que eu defendo, hoxe, cando conciben unha obra, disciplinan e limitan a súa imaxinación para que o resultado final cumpra unhas determinadas características que a fagan apta para prescribirla entre o alumnado do Ensino Medio. Non máis de duascenas páxinas, estrutura liñal, linguaxe sinxela e temas tratados dun xeito correcto e nada controvertido.

É con obras desas características coas que imos conquistar novos públicos? Coido que non. Polo menos, non entre o colectivo adulto. Pola contra,

creo que con ese tipo de literatura non facemos máis que afastarnos dese lector, desa lectora maior de idade que busca obras que a desacouguen, que a conmovan, que lle descubran outras sensibilidades e que sutilmente a fagan observar a realidade con ollos novos despois de lelas.

Pode facer algo o Ensino para reverter este proceso? Sen dúbida. Calquera método de fomento da lectura, de iniciación ao interese pola literatura, debe pasar por non rebaixar o nivel de esixencia do ensinante ás apetencias puras e simples do alumna- do nese eido. Non se trata de impoñer lecturas contra o gusto colectivo. Pero non se pode renunciar tampouco a formar un gusto individual e colectivo na literatura para a idade adulta. Ou acaso non é a escola unha preparación integral para a idade adulta da persoa?

Unha programación integral de toda a etapa escolar faise necesaria para a consecución dese obxectivo. Non debe ser que en cada curso o ensi- nante prescriba e recomende as lecturas que lle parezan segundo o seu criterio (seguramente ben formado) pero sen ter en conta o criterio dos profes- ores dos cursos anteriores e posteriores polos que

pasou e pasará o alumnado. Cada idade ten as súas capacidades e posibilidades de desenvolvemento. Tan absurdo e inútil sería recomendar lecturas complexas a alumnos que por idade non teñen aínda a capacidade de comprensión para entendelas e apreciálas como seguir recomendando obras sen maior complexidade a alumnos con capacidade para maiores logros. Nunha e noutra situación, o resultado é o mesmo, ou parecido: a inadecuada formación dun gusto lector para a idade adulta. Na situación actual non vexo ningún risco de que se estea caendo no primeiro deses perigos. Pero si no segundo. E se a literatura non se aprecia como unha forma de arte que pode ser tanto ou máis interesante ca outras formas de lecer, non se conseguirá introducir nela un novo público.

Sabemos ben que hoxe a competencia entre as formas de lecer é extraordinaria, feroz. A literatura fóra das aulas ha de entrar tamén a competir nese eido. E iso só o poderá facer se o que ofrece é algo diferente ao que poden ofrecer as outras formas de lecer. Mais para que o que de especificamente diferente ofrece un libro de ficción poida ser apreciado e valorado por unha persoa requírese que previa-

mente esa persoa teña formado un gusto estético, dispoña de competencia para captar determinadas referencias e mensaxes, saiba codificar significados e sinta a satisfacción de adquirir saberes diversos en formas non convencionais. Por suposto que o perfeccionamento desas capacidades se vai adquirindo co tempo e as lecturas, co cultivo da afección. Pero dificilmente se conseguirá que alguén emprenda ese camiño se previamente non se lle mostrou a dirección e as posibilidades que ten o percorrido.

Na forma de mostrar o camiño, os métodos son moitos e diversos. Apuntarei só algunhas ideas: os clubs de lectura creados no seo dos centros de Ensino. Converter a lectura nunha aprendizaxe para unha práctica imitativa mediante a escrita. Comentar por parte do docente os libros que se propoñen para a lectura, deterse a falar deles ante o alumnado, buscando incitar a curiosidade, o interese. Moitas veces, se cadra na aula pode funcionar mellor un comentario colectivo sobre unha mesma obra lida por todos ca o exame individual sobre un libro co obxecto de ver se o alumno o leu e o entendeu. Os obradoiros literarios nos centros de Ensino como actividade complementaria.

Non é a miña intención aquí e agora facer unha relación pormenorizada dos métodos concretos de traballo do profesorado para fomentar a afección lectora e o interese pola literatura. O único que pretendo con esta exposición é sinalar as que me parecen carencias maiores do sistema e mais a liña que, ao meu xuízo, se debería seguir para corrixilas co obxectivo de conquistar novos públicos, tal como explicita o título da sesión na que se inclúe este relatorio. A conquista dun novo público lector non é algo que se faga repentinamente ou a curto prazo. Non depende dunha obra nin dun autor, por moito que existan obras e autores que poidan acadar unha importancia específica considerable na conquista de novos públicos. A atracción dunha masa de lectores nova e, o que é máis importante, a súa fidelización, depende máis da creación dun espazo privado e público axeitado para a recepción da obra. Abrir o gusto literario significa ensanchar o horizonte de espera que ampliará a masa crítica dos lectores da ficción narrativa. A todos nos corresponde unha responsabilidade nese obxectivo. Cumprila é o único que pode cambiar a situación. Iso é o único que pode facer que a situación mude e quizais dentro duns anos, se me tocase facer unha expo-

sición sobre este mesmo tema, puidese dicir que a masa crítica do público lector de ficción en galego non é maior de coarenta anos nin é menor senón, simplemente, que non ten idade porque comprende todas as idades.

EDICIÓN NON VENAL

ISSN 2340-8537